

tim, bilo je potrebno govoriti o uvođenju materinjeg jezika u škole i urede, a posebno ukazati na gospodarske probleme naše obale (pomorska privreda i carinska politika). No vlada je zabranila da se na taboru govori o prve dvije teme, zbog toga što sadržaj prve šteti talijanaško-talijanskom vladajućem sloju, a druge šteti svim vladajućim krugovima u cijeloj Austro-Ugarskoj. No i pored toga, i preostale tri točke (o kojima su govorili Fran Marotti, Ernest Jelušić i Marijan Derenčin) bile su od vrlo velikog značenja. Održavanje tabora pokazalo je — kako P. Strčić piše — da se »početna faza organiziranoga hrvatskog političkog pokreta u Istri i na Kvarnerskim otocima primicala kraju. Slijedećih nekoliko godina, osobito u izbornim borbama za ulazak hrvatskih predstavnika u Istarski sabor u Poreču i u Carevinsko vijeće u Beču, postignuto je prilično mnogo uspjeha. Bila je to posljedica sustavnog i organiziranog rada. Borba protiv nasrtaja talijanaško-talijanskih vladajućih slojeva u Istri više nije bila ni pojedinačna ni stihijska«.

Odabrana građa, koju P. Strčić donosi, potvrđuje mišljenja koja je autor iznio u uvodu knjige. To su članci *Naše Sloge*, zadarskog *Narodnog lista*, sisačkog *Zatočnika*, odnosno *Branika*, ljubljanskih *Novica*, dva od tri održana govora (Frana Marottija i Ernesta Jelušića) i drugi izvorni rukopisni materijal, kao i tekstovi iz *Riečkog Novog lista* Frana Supila (o II taboru kod Kastva).

Knjiga je vrlo dobro opremljena, sadrži 38 tekstova dokumentarnog materijala i 18 fotografija. Treba, također, istaći i vrlo uspješno i jednostavno likovno rješenje omotnice knjige, pomoću stiliziranog glagoljskog slova S, koju je izradio akad. slikar Josip Diminić.

Sakupljena i odabrana građa — obavljena u povodu 100. obljetnice tabora — i izložena u toj knjizi, svakako će poslužiti svrsi — da se događaji oko prvog tabora Hrvata i sam tabor još bolje rasvijetle, te će pomoći u daljnjem istraživanju nacionalnog pokreta Hrvata Istre i Kvarnerskih otoka prošlog stoljeća.

Darinko Munić

*PRILOZI NOVIJOJ POVIJESTI U KNJIZI ENVERA REDŽIĆA
»TOKOVI I OTPORI« (Sarajevo 1970)*

Kao sudionik u javnom životu naše zemlje, prvenstveno Bosne i Hercegovine, E. Redžić je aktivan na različitim područjima. Društveno je politički, kulturni i znanstveni radnik, kao historičar radi i istraživački i organizaciono (direktor je Instituta za istoriju radničkog pokreta u Sarajevu od njegova osnutka god. 1961), piše znanstveno i publicistički o povijesnim i suvremenim temama. Pripada krugu naših historičara novije povijesti koji su i sami sudjelovali u povijesnim zbivanjima (rođen je god. 1915, sudjelovao je, u Beogradu od god. 1935, u naprednom studentskom pokretu, te u NOB-u u Bosni i Hercegovini 1941—45, a poslije rata djeluje na kulturnom i političkom području).¹

¹ Usp. »Bilježku o autoru« N. Babića, Tokovi i otpori, Sarajevo 1970, 338—339.

Sve te odrednice autorova života i rada dolaze do izražaja u njegovim radovima, te ih možemo bolje uočiti kod radova sabranih iz periodike u zasebne knjige. Dok se tekstovi u knjizi »Društvo i kultura«, Sarajevo 1962, odnose na savremene društvene probleme, naredna knjiga, »Prilozi o nacionalnom pitanju«, Sarajevo 1963, donosi radove o povijesti i o povijesnoj literaturi, napisane od 1953. do 1962, te je prilog povijesnom istraživanju i historiografskoj kritici na području naše novije povijesti.² Njezin je, zapravo, nastavak knjiga »Tokovi i otpori«, koju je tiskao isti izdavač, »Svjetlost«, a autor je u njoj sabrao radove napisane od 1963. do 1969.³ — S tim dvjema knjigama autor je iskoristio interesantnu mogućnost, koja u našoj zemlji postoji samo u Sarajevu, da historičari sabiru u knjige svoje rasprave i članke, pa čak i osvrtne i prikaze. Tu je mogućnost iskoristilo već više bosanskohercegovačkih historičara (npr. R. Besarović, H. Kapidžić, M. Papić, A. Purivatra).

Naslov je te knjige manje određen, a više publicistički, no ovu zamjerku ublažava to što bi bilo teško naći određeniji naslov koji bi »pokrivao« sadržinu knjige. Tematika je, naime, još raznovrsnija nego u »Prilozima o nacionalnom pitanju« i povezana je zapravo pristupom, stilom i osobnošću autora, dok bi historiografski zajednički nazivnik bilo teško naći. Dio priloga i ne pripada historiografiji, nego literaturi o savremenosti, ali su ipak i ti tekstovi protkani izvjesnim povijesnim pristupom. Autor o tome igrom riječi kaže: »pitanja koja razmatram u ovoj knjizi dio su naše savremene istorije i neposredne istorijske savremenosti« (6). Zaista, povijest kojom se bavi nije udaljena od savremenosti, a savremenost o kojoj piše postaje već povijest.

U toj se knjizi navode publikacije u kojima su radovi bili objavljeni, no samo u općem nabravanju u pogovoru, a ne i precizno za svaki tekst, što je šteta (često je, primjerice, zanimljivo vidjeti neki tekst baš u sklopu u kojem je prvi put objavljen). U tome su, npr., književni historičari obično brižljiviji, pa ni ostali historičari ne bi smjeli zaostajati. Korisna je autorova informacija da u tekstovima, osim nekih naslova, nije ništa mijenjao (6).

Radovi nisu raspoređeni po vrstama ni kronološki, nego po određenoj tematsko-problemskoj srodnosti. Naslovi pojedinih grupa također su uopćeni i publicističkog su tipa: Putanjom istorijskog naroda (ili, prije, »istorijskih naroda«, u knjizi se javljaju dvije varijante naslova), Na tlu revolucije, Hronike i pogledi. No i to bi bilo teško izbjeći, zbog raznolikosti tekstova.

1) U prvoj skupini treba treba posebno istaknuti »Prilog razmatranju Engelsove teorije o istorijskim i neistorijskim narodima«, 9—40. Zanimljiva problematika odnosa Marxa i Engelsa prema slavenskim narodima, posebno prema našim, južnoslavenskim, privlačila je raznoliku pažnju, različito je tumačena, korištena je i za različite ideološke manipulacije. Spomenuti je odnos povijesna pojava, a njegovo prisustvo u društvenoj misli naših naroda također ima svoju povijest. — Savremenu fazu te svojevrsne povijesti obilježava kritičko preispitivanje tog odnosa što ga vrše pojedini naši historičari, težeći objektivnom, preduvjerenja

² Usp. osvrt »O nekim radovima E. Redžića s područja novovjekovne historije i razvoja nacionalnog pitanja«, V. Oštrića, Putovi revolucije 6, 1966, 242—249. Izraz »novovjekovna historija« (prijedlog recenzenta osvrta) nije adekvatan jer je riječ samo o novijoj povijesti, tj. o novijim stoljećima novog vijeka (XIX i XX).

³ O knjizi i njenom postanku, usp. i autorov Predgovor, Tokovi i otpori, 5—6.

lišenom pristupu tome osjetljivom problemu. Zanimljivu noviju literaturu trebalo bi potanje promotriti, no ovdje je ipak možemo samo zabilježiti.⁴

U toj literaturi ima i Redžićev rad korisno mjesto. Kritičko preispitivanje toga problema u duhu je marksizma, s pravom smatra autor, koji na više mjesta formulira svoje kritičke sudove. Npr.: »Nije danas neophodan naročito veliki trud historičara da bi se Engelsovi pogledi i sudovi o slavenskim narodima i njihovoj budućnosti naučno diskvalificirali, jer ih je cijeli tok historijskog razvoja učinio nevažnim, ali je za pozicijm marksizma u historiografiji od bitnog značaja da se na temelju naučnog metoda i analize pokažu zablude njegovih tvoraca, koji su sa neuporedivom strašću revolucionara 'željeli' da ih ponekad prikažu i pretvore u historijske istine« (11). Autor zatim analizira uvjetovanost gledišta Marxa i Engelsa. Njihovo je polazište problem revolucije: »Uvjereni u neposrednost revolucije, Marks i Engels su gradili svoje stavove o zemljama i narodima koji su se našli u suprotnom taboru. Interesima revolucije morali su da se potčine interesi svakog naroda koji se nalazio u njenoj direktnoj sferi i domašaju. Tako su oni nacionalne interese identifikovali kao interese revolucije, odnosno kontrarevolucije« (13). Engels je pokušao u prošlosti »kontrarevolucionarnih« naroda pronaći jamstvo da će ti narodi u bližoj budućnosti, pred pobjedonosnom evropskom revolucijom i nakon nje, morati propasti. U svemu tome revolucija, interes revolucije, kako ga on vidi, ključni mu je kriterij. U siječnju 1848. Engels napada Austriju kao tlačiteljicu tuđih nacija i nema ništa protiv »slovenske i talijanske slobode« (14), u duhu svoje poznate misli: »Jedna nacija ne može postati slobodna i istovremeno nastavljati da ugnjetava druge nacije.« Porazi njemačke i mađarske revolucije navode ga na odstupanje od toga gledišta »koje predstavlja principijelnu osnovu marksističkog pogleda na nacionalno pitanje«. Umjesto toga, dodajem svojim riječima, konstruira teze po kojima jedni narodi — Nijemci, Poljaci i Mađari — imaju pravo da unište niz drugih naroda i da stvore ili obnove vlastite velike države koje će obuhvatiti čitavu srednju i dio istočne Evrope, čineći međusobne ustupke, ali zauzvrat pretvarajući svim sredstvima

⁴ U razmatranju »uloge velikonjemačke tradicije iz god. 1848/9. za razvoj radničkog pokreta Njemačke i Austrije do ujedinjenja Njemačke«, M. Gross uzima, kritički, u obzir i shvaćanja Marxa i Engelsa u doba revolucije (Nacionalizam i internacionalizam u počecima radničkog pokreta Austrije u svjetlu suvremene češke historiografije, Materijali naučnog skupa »Prvo radničko društvo u jugoslavenskim zemljama — Osijek 1867«, Slav. Brod 1969, 263—274, posebno 265—266). Vrlo zanimljivo kritičko razmatranje problema »povijesnih« i »nepovijesnih« naroda iznosi u širem sklopu F. Zwitter (Slovenački politički preporod XIX veka u okviru evropske nacionalne problematike, Godišnjak Društva historičara Bosne i Hercegovine, XVII, 1966—67, Sarajevo 1969, 281—313, posebno 296—298). K. Milutinović je i ranije pisao o toj tematici u drugim radovima, no u novije vrijeme priredio je poseban rad [Marx i Engels i Južni Slaveni, Radovi. Razdio historije, arheologije i historije umjetnosti (3), 1964/1965, 1966/1967, Zadar 1969 (izašlo 1970), 149—194] s mnogim korisnim podacima, posebno o historijatu odnosa naših pisaca prema toj problematici, s ekskurzima u povijest širenja socijalističkih ideja i radničkog pokreta u našim zemljama, no bez neke neposredne, vlastite, kritičke analize Marxovih i Engelsovih shvaćanja. Kritičko razmatranje tih shvaćanja, u širem kontekstu odnosa prema Slavenima i panslavizmu daje i F. Tudman (Velike ideje i borba malih slavenskih naroda za nacionalnu slobodu, odjeljak »Evropski liberalizam i socijalizam prema panslavizmu i austroslavizmu«, Velike ideje i mali narodi. Rasprave i ogledi, Zagreb 1969, 27—36). — U referatu »Pola vijeka revolucionarnih pozicija i borbe«, Pola vijeka revolucije, Novska 1969, J. Šašić donosi, u poglavlju »Radanje radničkog pokreta«, odjeljak »Marx i Engels i naši narodi«, 10—12, no u njemu konstruira njihova gledišta, ne osvrćući se mnogo na njihov pravi sadržaj i smisao.

prostor svojih velikih država u vlastiti nacionalni prostor. E. Redžić ipak nastoji obraniti (17) neke Engelsove opće stavove o podređivanju nacionalnih interesa (nacionalnog oslobođenja) malih naroda revolucionarnim interesima (buržoasko-demokratskoj revoluciji kao preduvjetu buduće proleterske) velikih naroda, iako ne bi trebalo ni časka smetnuti s uma da je ispravno rješenje u povezivanju proleterske revolucije s nacionalnim oslobođenjem, a ne u potčinjavanju ili eliminiranju jednih interesa zbog drugih. Ipak, u cjelini uzevši, E. Redžiću ne nedostaje kritičnosti prema Engelsovim gledištima. Na ta je gledišta, upozorava autor, utjecao Hegel. U pristupu tim problemima Engelsova je dijalektika zakazala. »Veliki dijalektičar, Engels je bio nepopravljivi skeptik kada su u pitanju sposobnosti malih nacija za istorijski progres« (23).

Zanimljiv je autorov prikaz daljnjeg razvitka. Teorija o povijesnim i nepovijesnim narodima doživjela je, smatra E. Redžić, novo izdanje u gledištima Otta Bauera. Neki su kritičari Engelsovih gledišta, Masaryk, Skerlić, objašnjavali ta gledišta antislavenstvom, odnosno velikonijemstvom. E. Redžić ne poriče utjecaj velikonjemačkog nacionalizma na Engelsa (28),⁵ ali s pravom smatra da je Engelsovo polazište u prvom redu ideja o bliskoj pobjedi revolucije (25).⁶ No uvid u povijesnu argumentaciju, koju Engels izvodi, sasvim opravdava autorovu ocjenu: »Dosađajne praćenje Engelsove istorijske argumentacije njegove teorije o 'istorijskim' i 'neistorijskim' narodima, bez koje ne bi bilo ni ove teorije, jer je kao izrazito istorijska neodvojiva od svoga istorijskog predmeta i aparata — otkriva njene bitne nedosljednosti i protivrječnosti, zbog kojih nije mogla postati teorija marksističkog značenja« (31). Ta teorija nije marksistička, ističe autor, ali je određena razvojna točka u povijesti marksizma, jer je potakla marksističko kritičko preispitivanje (32). K. Kautsky je prvi ukazao na njenu nesnovanost (32—34).⁷ Slične su i ocjene F. Mehringa (34—35). E. Redžić još posebno upozorava, s pravom, da se »u protivrječnoj Engelsovoj nacionalnoj teoriji ogleda [...] protivrječnost same evropske istorijske situacije, čiji je proizvod revolucija 1848« (36). S obzirom na daljnji razvitak, naglašava postojanje dvaju putova od Engelsovih pogleda na nacionalno pitanje. Jednim je išla njemačka socijalna demokracija i »socijaldemokratske partije Dunavske Monarhije« (dodajem: ne svet!), drugim Lenjinova Boljševička stranka. Redžićev rad, uz druge navedene radove naših historičara, otvara nužan kritički povijesni pristup problematici odnosa utemeljitelja marksizma prema našim narodima.

»Austrijska socijalna demokratija i nacionalno pitanje u interpretaciji Hansa Mommsena« (41—54), osvrt je na knjigu »Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im Habsburgischen Vielvölkerstaat« (I, Beč 1963), koju E. Redžić s pravom ocjenjuje kao »značajnu pojavu u savremenoj istorijskoj nauci njemačkog jezika koja istražuje nacionalno pitanje u Austro-Ugarskoj« (42).⁸ Ta je

⁵ M. Gross i F. Zwitter su u navedenim djelima opravdano određene naglasili taj problem.

⁶ Za šire razumijevanje cjelokupnih Marxovih i Engelsovih gledišta u doba revolucije korisno je usporediti raspravu M. Britovička »Marx i Engels u revoluciji 1848—1849. godine i njihovi taktički stavovi«, Prilozi za istoriju socijalizma, 1, Beograd 1964, 11—67.

⁷ O pogledima Kautskog autor je i posebno pisao. Usp. E. Redžić, Kautsky o naciji i nacionalnom pitanju, Prilozi o nacionalnom pitanju, Sarajevo 1963, 167—211, posebno 200—202.

⁸ Usp. i iscrpan osvrt M. Gross, Jugoslovenski istorijski časopis, 1965, br. 2, 95—101.

knjiga ujedno i početak izdavačke djelatnosti Radne zajednice za povijest radničkog pokreta u Austriji (Zajednica organizira i međunarodne konferencije historičara radničkog pokreta u Linzu; treća konferencija, god. 1967, bavila se uvelike upravo problematikom Mommsenove knjige — v. u daljnjem tekstu). Njena je tema поблиže označena podnaslovom »Das Ringen um die supranationale Integration der zisleithanischen Arbeiterbewegung (1867—1907)«. E. Redžić iznosi redom glavne probleme slijedom Mommsenove knjige i tako pruža korisnu informaciju o tom omašnom djelu.

Samostalni Redžićev rad »Austrijska socijalna demokratija i pitanje Bosne i Hercegovine«, 55—79, razrađuje zapravo jednu stranu odnosa Austrijske socijalne demokracije prema nacionalnom pitanju u Monarhiji (56). Ta su gledišta dolazila do jačeg izražaja u vezi s nekim važnijim događajima. Prema okupaciji Bosne i Hercegovine god. 1878. Austrijska socijalna demokracija zauzela je »jasan negativan stav«. Kasnije je položaj Bosne i Hercegovine prihvatila kao »političku realnost« (58), a gledišta što ih je izgradila o nacionalnom pitanju izražena su u Brnskom programu god. 1899. Aneksiju Bosne i Hercegovine god 1908. Austrijska je socijalna demokracija osudila i s više gledišta kritizirala, ali u sklopu opće koncepcije o očuvanju države. Problemom Bosne i Hercegovine više se bave Karl Renner i Antonin Nemeč a manje Viktor Adler i Otto Bauer. Prvaci Austrijske socijalne demokracije održavaju neposredne veze sa socijalistima Bosne i Hercegovine, sudjelujući na kongresima njihove Socijaldemokratske stranke. Od aneksije dalje, pitanje Bosne i Hercegovine postaje dio jugoslavenskog pitanja. Na Jugoslavenskoj socijalističkoj konferenciji, u Ljubljani god. 1909, austrijski predstavnici ga tako tumače. Balkanski ratovi pojačali su interes za to pitanje. Austrijski socijalisti, međutim, ostaju na svojim prijašnjim gledištima od kojih se stvarnost udaljava. Razlike u gledištima dolaze do izražaja i u vezi s Balkanskom socijalističkom konferencijom u Beogradu god. 1910. Posebno će ih obilježiti prihvaćanje imperijalističkog rata austrijskih socijalista. Tek god. 1918. priznat će mogućnost vanmonarhijskog rješenja bosanskohercegovačkog pitanja.⁹

Dok se prethodni tekstovi bave širom srednjoevropsko-jugoslavenskom problematikom u radu »O posebnosti bosanskih Muslimana«, 80—123, autor raspravlja o specifičnoj temi bosanskohercegovačke povijesti. Taj problem, u isto vrijeme i povijesni i suvremeni, privlači živu pažnju historičara, ali i ne samo njihovu, jer je i političkog značaja i značenja. E. Redžić pridonosi raspravama koje se vode cjelovit prikaz svojih gledišta. Moglo bi se reći da je ključno mjesto u samom zaključku: »Zahvaljujući mnogovjekovnom istorijskom razvitku srednjovjekovni bosanski narod izdiferencirao se u tri veoma srodne i bliske etničke zajednice — bosanske Muslimane, Srbe i Hrvate — koje, uprkos etničkim i kulturno-istorijskim razlikama, povezuju i ujedinjuju isti jezik, ista teritorija, a danas i isti samoupravni socijalistički odnosi.« Tome dodaje da u suvremenim uvjetima »spomenuti faktori povezivanja imaju prednost pred naslijeđenim faktorima razlika« (123). Autor utvrđuje da je riječ baš o bosanskim (preciznije bi bilo: bosanskohercegovačkim) Muslimanima, a ne o jugoslavenskim Muslimanima ili Muslimanima uopće (od bosanskih Muslimana odvaja i sandžačke jer je isla-

⁹ Za šire shvaćanje te tematike poredbeno je zanimljiv i autorov raniji rad »Nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini pred Delegacijama Carevinskog vijeća Austro-Ugarske monarhije«, Prilozi, n. dj., 26—53.

mizacija tamo vršena na drugoj etničkoj osnovi — onoj srednjovjekovne srpske, a ne bosanske, države). Njihova je pojava vezana uz širenje islama. Muslimani Crne Gore, Sandžaka i Bosne i Hercegovine govore istim jezikom, ali nisu nastali na istoj etničkoj osnovici. Budući da većinom predstavljaju islamizirano domaće stanovništvo, etničke razlike između tog stanovništva utječu i na etničke razlike među Muslimanima. Vjerski različito stanovništvo Bosne počelo se konstituirati kao srednjovjekovni narod, no turska vlast, prožeta islamom, dala je novi pečat svim odnosima, pa i etničkoj strukturi. Islamizacija je zahvatila sve tri vjerske grupe. U XVII st. već prevladava muslimansko pučanstvo, pretežno domaće. U nj se sliva, migracijama, i vanbosansko islamizirano pučanstvo, slavensko, a i neslavensko, posebno od XVII do XIX st. (uzmicanje Turske iz susjednih zemalja). Zajedno s islamizacijom i uvođenje osmanlijskog feudalizma mijenja bosansko društvo, a to će dovesti do diferenciranja koje će se izraziti i etnički. Razvitak Bosne i Hercegovine u Turskoj, Austro-Ugarskoj i u Kraljevini Jugoslaviji nije riješio nagomilane i oštre društveno-ekonomske i nacionalno-političke suprotnosti. »Socijalističkom razdoblju bosanske istorije ostalo je u nasljeđe da pristupi uvođenju u život i praktičnom ostvarivanju ideje nacionalne ravnopravnosti« (93). Više okolnosti u tom razvitku pogodovalo je posebnosti bosanskih muslimana. Tako, njihovo suprotstavljanje, kao političkog naroda, Turcima i traženje autonomije Bosne. Autor zatim prati razvitak i značaj ideje o autonomiji Bosne i Hercegovine do rješenja što ga daje NOB i revolucija. Različiti oružani otpori u Bosni i Hercegovini u XIX st. nisu nikad bili općebosanski, a to vrijedi i za kasnije nacionalne pokrete i političke odnose (do radničkog pokreta i NOB-a). Unutar tih odnosa ideja o nacionalnom opredjeljivanju, hrvatskom ili srpskom, bosanskih Muslimana prisutna je ali ne može prevladati. Ta se ideja snažno osjeća i u poratnom razvitku, ali nije bitno izmijenila situaciju bosanskih Muslimana. Toj tendenciji autor daje lošu političku ocjenu, smatrajući je utjecajem buržoaskih gledišta koja su se održala i produžila i u novom društvu. Potkraj 50-ih godina napušteno je shvaćanje o potrebi nacionalnog opredjeljivanja. I u nauci i u politici, smatra autor, prevladalo je priznavanje povijesne posebnosti i individualnosti bosanskih Muslimana. Preostalim važnim problemom smatra »pitanje njihovog izvornog, autentičnog, etničkog porijeklom određenog istorijskog imena« (115). Bitna mu je teza da etnička zajednica bosanskih Muslimana u *etničkom smislu* nije muslimanska, već je po etničko-povijesnom porijeklu i razvitku *bosanska*, čime ne negira ulogu islama kao »medija« (a ne osnovice) u formiranju etničkih zajednica, ali upozorava da suvremeni razvitak smanjuje značenje toga vanjskog obilježja i da »muslimanska« etnička zajednica postaje sve manje muslimanska (manji je prostor za njenu muslimansku posebnost). Rezimirajući izlaganje autor daje još jednu od ključnih formulacija: »Suština posebnosti ove zajednice nije u tome što je ona muslimanska, jer je to njeno prolazno spoljno obilježje, već u njenom izvoru, u njenom porijeklu iz srednjovjekovnog bosanskog naroda, čiji etnički kontinuitet predstavlja i koji je sačuvala« (122).

E. Redžić dao je zanimljiv prilog problemu etnogeneze bosanskohercegovačkih Muslimana.¹⁰ Nastao u sklopu šire diskusije i njegov je prinos znatno diskusiono

¹⁰ Tom je studijom E. Redžić uvelike proširio, nadopunio i aktualizirao tematiku prethodne studije »Društveno-istorijski aspekt nacionalnog 'opredjeljivanja' muslimana Bosne i Hercegovine«, Prilozi, n. dj., 64—124.

obilježen.¹¹ Bilo bi vrijedno promotriti ga i u sklopu te novije literature, u kojoj nesumnjivo ima relevantno mjesto, no to bi zahtijevalo poseban širi osvrt.¹²

NOB i revolucija donose nova, bitna rješenja bosanskohercegovačkim Muslimanima, ali i za cjelokupnu Bosnu i Hercegovinu, kao višenacionalnu zajednicu. To autor želi sažeto pokazati u tekstu »Društveno-istorijski i politički korijeni ZAVNOBiH-a«, 124—137. Stoga daje kraći osvrt na najvažnija razdoblja povijesti Bosne i Hercegovine, posebno razmatra međusobni odnos između ideje o posebnosti Bosne i Hercegovine i ideja koje tu posebnost ukidaju, naročito u Kraljevini Jugoslaviji, nerazrješivost tih suprotnosti u buržoaskom društvu i rješenja pitanja posebnosti i nacionalne ravnopravnosti na novoj društvenoj osnovi i s novom društveno-političkom snagom — KPJ.

Tu skupinu zaključuje tekst »Birokratija, centralizam i jugoslavenstvo«, 138—146, koji ne pripada historiografiji. Objavljen je god. 1966, a problematika je jednako aktualna. Tu je jače razvijena problematika zahvaćena u dijelu osvrta na »Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije«, napisanog 1964. (v. daljnji tekst) o pojavi nacionalizma u našem suvremenom društvu i o pozitivnim alternativama. Upozorava da je jugoslavenstvo povijesna pojava, njegov se sadržaj mijenjao u različitim fazama, ono ima »i svoju proletersku, socijaldemokratsku, socijalističku i komunističku istoriju, koja, takođe, znači poveliko poglavlje našeg društvenog progressa« (145). S pravom uočava vezu između radničkog jugoslavenstva i radničkog internacionalizma: »Tako se u istoriji našeg socijalističkog pokreta na samom njegovom početku jugoslavenska ideja pojavljuje kao prvi sinonim proleterskog internacionalizma« (145—146).

2) U skupini »Na tlu revolucije« nalazimo ponajprije priloge povijesti NOB-a u Bosni i Hercegovini. »Bihać — centar partizanske države«, 151—178, u osnovi je memoarski prilog. U uvodu autor uspoređuje prilike na oslobođenom i neoslobođenom (»u pravcu Like i Cazina«) dijelu bihaćkog kotara, a zatim prikazuje organiziranje vlasti i političko organiziranje nakon oslobođenja grada i čitavog kotara u studenom 1942, te politički i upravni rad u tom kraju koji je postao središte prostranog bosansko-hrvatskog oslobođenog područja i sjedište vodstva NOP-a i NOV u Jugoslaviji. Ta djelatnost organizirano traje do evakuacije grada u toku bitke na Uni. — Tekst »Partizani Cazinske krajine«, 179—188,

¹¹ Nedugo nakon objavljivanja knjige, K. Suljević je polemički istupio protiv Redžićevih teza (Otpori tokovima muslimanske posebnosti, Pregled, 1970, br. 9, 255—265). Kako to često biva u polemikama, Suljevićeva su razmatranja različite uvjerljivosti i dorečenosti, što ovdje nije moguće analizirati. — Pri kraju (265) čini nepotreban ekskurs u opća razmatranja o historiografiji, u kojemu pokazuje iznenađujuće nepoznavanje činjenica i brkanje pojmova (jedan uzorak njegovih teza: »baviti se historiografijom ne znači i historijski misliti«). Jedan od općih napadaja na historiografiju čiju osnovicu čini — nepoznavanje historiografije. — Vrlo oštar odgovor E. Redžića (Povodom »polemike« Kasima Suljevića »Otpori tokovima muslimanske posebnosti«, Pregled, 1970, br. 10, 425—427) imao je izrazita obilježja osobnog obračunavanja (tome su, može se prosuditi, pridonijeli slični elementi u Suljevićevu tekstu), pa je redakcija zaključila polemiku i ogradila se od nje (427). Šteta, jer se mogla razviti zanimljiva diskusija. — O nekim je Redžićevim tezama poveo diskusiju D. Lukač u ocjeni njegove knjige (JIC, 1971, br. 1—2, izašao 1972, 192—194), npr. u odnosu između bosanskih i ostalih jugoslavenskih Muslimana (hrvatskosrpskog jezika), pa o pojmovima etnos i etnička zajednica.

¹² Zabilježimo barem knjigu agilnog proučavatelja te problematike A. Purivatre, Nacionalni i politički razvitak Muslimana (rasprave i članci), Sarajevo 1969.

osvrtno je na vrlo zanimljivu memoarsku knjigu Šukrije Bijedića.¹³ Posebni problemi uključivanja Cazinske krajine u NOP i NOB specifično su obilježeni pokušajem Huske Miljkovića (1943. i na početku 1944) da dio tog kraja kontrolira pomoću muslimanske milicije, s jezgrom od dezertera iz raznih vojski, koja bi održavala dodire sa svim zaraćenim stranama (NOV i susjedne organizacije NOP-a, domobranstvo, ustaške jedinice i organi vlasti NDH, nje-mačke vojne jedinice, obavještajne i policijske organizacije), ali bi o svima bila neovisna. Taj je zakučasti problem ipak bio riješen u korist NOP-a, u čemu je Šukrija Bijedić imao osobitu ulogu. U osvrtu na njegovu knjigu E. Redžić daje oris jedne šire slike o posebnostima povijesnog razvitka i tadašnjeg stanja u Cazinskoj krajini. — Treba spomenuti da su problemi »u najzapadnijem kutu Bosne, koji je po načinu života bio možda najviše istočni«, odnosno »u tome istorijskom istoku geografskog zapada Bosne«, kako zgodno kaže autor (187), bili važni i za NOP u Hrvatskoj, te su i rješavani uz znatnu pomoć iz Hrvatske. Cazinska krajina je lijep primjer suradnje u NOP-u između Hrvatske i Bosne i Hercegovine. — »Uz 20-godišnjicu II-og zasjedanja AVNOJ-a«, 189—196, memoarski je prilog (autor je bio vijećnik ZAVNOBiH i sudionik na II zasjedanju AVNOJ-a) koji dopunjava širu sliku o tom događaju.

»Značajan prilog istoriji SKJ«, 197—224, oveći je osvrt na »Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije« (Beograd 1963), te je doprinos opsežnoj diskusiji koja je o toj knjizi i oko nje vođena 1963—1966.¹⁴ To je koristan osvrt koji ne zanemaruje značenje te knjige, ali ne propušta ni da iznese niz kritičkih napomena, kojima autor dodaje i vlastita razmatranja određenih pitanja. I E. Redžić, kao i drugi sudionici u diskusiji, ukazuje na nedovoljnost svodenja povijesti radničkog pokreta u našim zemljama do god. 1918. na kratak uvod. Kod toga se zanemarilo »istorijsko mjesto i ulogu modernih radničkih, socijalističkih partija u jugoslovenskim zemljama« (200), npr., ne vidi se određena uloga koju su te stranke imale u jugoslavenskom pitanju i nastanku jugoslavenske države, pa autor na te probleme opširnije upozorava (201—204).¹⁵ Autor se opravdano zadržava i na značenju Ljubljanske konferencije god. 1909. koju »Pregled...« ne spominje, ističe s pravom neke pozitivne elemente njena značenja, no i on ponavlja uobičajenu kritiku konferencije zbog orijentacije na rješavanje jugoslavenskog pitanja u sklopu Austro-Ugarske. Drugačije i ne može učiniti jer su donedavno u historiografiji tih stranaka, posebno SDS i HiS, nedostajala istraživanja razdoblja uoči prvoga svjetskog rata.¹⁶ — Dodao bih da tek unutarnje i vanjske krize 1912—1914, i dakako 1914—1918, stvaraju prave pretpostavke za rješenja izvan sklopa Monarhije. To, primjerice, vrlo jasno pokazuje budimpeštanski list SDS HiS *Nova borba*, pokrenut radi borbe protiv Cuvajeva komesarijata i u Hrvatskoj i Slavoniji nelegalan, dakle mnogo slobodniji u pisa-

¹³ Š. Bijedić, *Ratne slike iz Cazinske krajine*, Sarajevo 1968. Problem H. Miljkovića proučavao je vrlo pomno S. Odić.

¹⁴ Obuhvaćen je u osvrtu V. Oštrića, n. dj., 248—249. Stoga se zapažanja iz tog prikaza ovdje ne ponavljaju.

¹⁵ U tom dijelu smeta neprecizan naziv za Socijaldemokratsku stranku Hrvatske i Slavonije — »Hrvatska socijalistička stranka« (201)

¹⁶ Stoga treba istaći novi rad E. Tomac, *Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije prema jugoslavenskom pitanju pred prvi svjetski rat*, Jugoslavenski istorijski časopis, 1970, br. 1—2, 89—97.

nju. Dosadašnja se literatura (objavljena) nije još njime koristila.¹⁷ Metodološki je važna autorova misao »da smo u istoriografiji socijaldemokratskog perioda radničkog pokreta, takođe, još uvijek pritisnuti balastom starih, naučno nepotvrđenih partijsko-političkih ocjena istorijskog mjesta i uloge jugoslovenskih socijaldemokrata« (205). Dodao bih da se taj balast ipak pomiče sve više na periferiju historiografije.

Od slične su važnosti i autorova upozorenja na pretjerano isticanje »oportunizma rukovodstva« u prvim godinama KPJ. Autor tu provodi korisno metodološko razmatranje problema (npr.: »U istoriji naše Partije mnoge stvari bi bile jasnije kada bi naša sociološka i istorijska znanja bila veća. [...] istoričar se u svome istraživačkom radu mora okrenuti radničkoj klasi i cjelini društvenih odnosa u kojima ona živi i bori se za svoje interese. [...] Partija se objašnjava klasom, njenim položajem u društvu, njihovim međusobnim uzajamnim uticajima, a ne obratno. [...] Nije dobro kada istoričar nekada samo vidi rukovodstvo bez Partije i klase ili samo klasu i Partiju bez rukovodstva, jer mu se onda može da učini da je rukovodstvo oportunističko, a Partija i klasa da su revolucionarni ili obratno, da je rukovodstvo revolucionarno, a klasa i Partija da su sporazumaške«).

Autor razmatra još niz povijesnih pitanja, npr. okolnosti oko donošenja Vidovanskog ustava, upozorava da hrvatsko pitanje nije bilo »takozvano« (208), traži historijski pristup, mjesto političkog, odnosu srpskog naroda prema velikosrpskom hegemonizmu, predlaže da se ne prati razvitak samo po radu rukovodstva nego da se utvrdi socijalna i nacionalna struktura KPJ, sastav vodstava, rekonstruira koliko je moguće i rad osnovnih organizacija (209), upozorava na pitanje popularizacije SSSR-a i ocjenjivanje različitih pojava njegove povijesti, na odnos KPJ prema socijaldemokratima. Zanimljivo je upozorenje da se početak NOB-a u Hrvatskoj ne može ocijeniti ne uzimajući u obzir velike kadrovke gubitke KPH (213—214). Autor upozorava i na potrebu složenijeg ispitivanja odnosa hrvatskog naroda prema NDH.

Razmatrajući poratno razdoblje u povijesti KPJ, autor ističe s pravom da pojavljivanje nacionalizma unutar SKJ nije samo greška pojedinaca, nego izraz proturječnosti u SKJ. — Suvremenom se problematikom socijalne strukture SKJ bavi i u prilogu »O protivrječnom karakteru Saveza komunista«, 225—247. U toj ćemo skupini naći još i korisnu biografsku studiju »Hasan Brkić u svome vremenu«, 248—267.

3) Skupina »Hronike i pogledi« pokazuje da autora posebno zanima međunarodna suradnja povjesnika novije historije. U njoj su osvrtni na više znanstvenih skupova i ustanova: III međunarodni kongres istoričara pokreta otpora u Evropi, 271—275 (Karlovyy Vary, 2—4. rujna 1963; ti su kongresi zanimljiv oblik suradnje povjesnika drugoga svjetskog rata,¹⁸ skup u Karlovym Varyma bio je važan za jugoslavensku historiografiju, zbog temeljitijih priprema i šireg sudjelovanja više naših povjesnika,¹⁹ radovi pripremljeni u tom povodu pridob-

¹⁷ Izlazi mjesečno, 1912—13. U Zagrebu su na žalost pristupačna samo dva broja, za lipanj i srpanj 1912.

¹⁸ Usp. oveći osvrt D. Plenče, o toj povijesnoj problematici i dotadašnjim kongresima, Međunarodna naučna afirmacija istorije pokreta otpora, Prilozi za istoriju socijalizma 1, Beograd 1964, 366—386. Kongres u Karlovym Varyma bio je zapravo četvrti takav skup.

¹⁹ Usp. i iscrpan prikaz, s popisom referata, F. Butić, Putovi revolucije 1—2, 1963, 479—485.

nijeli su našoj povijesnoj književnosti,²⁰ šteta je što E. Redžić nije, ipak, nadopunio svoj osvrt daljnjim podacima te vrste); Međunarodni kolokvijum historičara povodom 25-godišnjice Minhenskog sporazuma, 276—281 (Prag, 6. i 7. rujna 1963); Međunarodna konferencija historičara radničkog pokreta u Linzu 20—24. septembra 1967. godine, 282—293 (to je bio treći skup u Linzu; održavaju se godišnje,²¹ a bave se posebice međunarodnim radničkim pokretom do god. 1918; na žalost, od tih skupova nema toliko koristi koliko bi je moglo biti, jer se materijali ne objavljuju; bilo bi to nužno jer se za te skupove izrađuju, osim rasprava, i informativni prilozi — bibliografije i sl.), a opširnije je prikazao rad na osnovnoj temi skupa: Nacionalno pitanje i radnički pokret sa posebnim osvrtom na Austro-Ugarsku Monarhiju; O sudbini Marks-Engelsovog nasljeđa, 294—301 (to je prikaz vrijedne publikacije za povijest međunarodnog radničkog pokreta »Archiv für Sozial-geschichte«, VI—VII, 1967, a posebno studije Paula Meyera o povijesti arhiva Socijaldemokratske stranke Njemačke i ostavštini K. Marxa i F. Engelsa; studija i priložena građa pokazuju da su arhiv i ostavština imali svoju vlastitu, vrlo zanimljivu povijest; ta je povijest prikazana u razdoblju od osnivanja arhiva god. 1882. do definitivnog smještanja tih dragocjenih izvora u Međunarodni institut za društvenu povijest u Amsterdamu god. 1956); Trideset pet godina Internacionalnog instituta za socijalnu istoriju u Amsterdamu, 327—334 (korisna informacija o ustanovi od osobitog značenja za povijest međunarodnog radničkog pokreta, s osvrtom na njen postanak i s pregledom njenih izdanja);²² Raspad Austro-Ugarske Monarhije i pojava nasljednih država u svjetlu internacionalnog simpozijuma u Beču od 21. do 25. oktobra 1968. godine, 312—326 (vrijedna informacija, jer je povijest Austro-Ugarske područje izrazitog međunarodnoga interesa, te prelazi međe nacionalnih povijesti i predstavlja preokupaciju svjetske — točnije evropsko-sjeverno-američke — historiografije).

Osvrtom »Aktuelni problemi istorije naroda Jugoslavije u XX vijeku«, 302—311, autor izvještava o diskusiji oko 80 jugoslavenskih historičara u Beogradu 12. i 13. svibnja 1967. Za skup je izrađeno pet tematskih historiografskih pregleda. Sve je to, kao i diskusija, ostalo u rukopisu i u sjećanjima sudionika. Redžićev prikaz potvrđuje da je diskusija bila zanimljiva, a pitanja važna, te o njima autor iznosi i vlastita mišljenja.²³ Npr.: jugoslavenska država između dva rata bila je »prelazna država« prelazne epohe (303); za metodološke je probleme važniji razvitak povijesne znanosti i predmet povijesnog istraživanja nego oblik organizacije povijesnog rada (304); dileme o povijesti kulture u odnosu prema političkoj i ekonomskoj povijesti mogu se ukloniti »samo na viso-

²⁰ V. kraće informacije o tome u Putovima revolucije 7—8, 1966, 271 i u Historijskom zborniku 1966—67, 613—614.

²¹ Prilozi Instituta za istoriju radničkog pokreta u Sarajevu donose korisne informativne osvрте na te skupove. Šestu konferenciju, 1970, prikazao je F. Rozman, Zgodovinski časopis, 1971, br. 1—2, 117—120.

²² Usp. i vrlo preglednu informaciju V. Mujbegović, Prilozi za istoriju socijalizma, 1, Beograd 1964, 480—481. Instituut voor sociale geschiedenis, Amsterdam, izdaje vrijedan časopis »International Review of Social History«. M. Despot je objavila prikaze svezaka izašlih od 1964. do 1970. u JIC-u, 1967, br. 1—4, 303—308 i u CSP, 1970, br. 1, 225—232, br. 2, 273—276, 1971, br. 1, 282—286.

²³ Korisnih napomena (i dalje aktualnih) o metodološkim pitanjima sadrži i njegov raniji prinos te vrste »Aktuelni problemi historiografije našeg radničkog pokreta i revolucije«, Prilozi, n. dj., 259—290.

kom stepenu razvitka historiografije uopšte, koji podrazumijeva, takođe, visok stepen razvijenosti historiografije kulture, što znači da svako mehaničko rješenje ovog pitanja nije pravo naučno rješenje» (304); »Dok se na Zapadu i Istoku može konstatovati prava ekspanzija ekonomskih historičara, u nas postoji izvjesna animoznost historičara prema ekonomskoj istoriji, koja svoj korijen ima u shvatanju da je ekonomska istorija neka vrsta pomoćne nauke» (305); nepotpuni spisak otvorenih problema istraživanja društveno-političkog razvitka, 305, pokazuje da mnogi problemi nisu obrađeni; o pitanju sinteze postoje dva mišljenja — da je moguće izraditi je i da to još nije moguće, svako sa svojim argumentima (306—309), a autor realistički upozorava da to pitanje neće skinuti s dnevnog reda diskusije nego »istoriografska praksa« (309); postoje suprotna mišljenja i o mogućnosti jugoslavenske sinteze prije ili poslije, odnosno bez nacionalnih — »republičkih« — sinteza, po jednama ne može je biti bez prethodnih nacionalnih sinteza, drugo mišljenje, u krajnjoj liniji, čak negira postojanje nacionalne povijesti unutar zajedničke, jugoslavenske države, a povijest KPJ izdvaja iz sklopa nacionalnih povijesti kao isključivo jugoslavensku povijesnu pojavu — dodao bih da je to mišljenje očigledno neprihvatljivo i da je rješenje u istraživanjima koja će u nacionalnoj povijesti uvažavati komponentu jugoslavenskog zajedništva, a u povijesti jugoslavenskog zajedništva uvažavati da je ono višenacionalno.

Autor još govori o odnosu između politike i povijesne znanosti. »Istorijski se može utvrditi da je historiografija uvijek stajala u veoma bliskom, posebnom odnosu sa politikom«, konstatira E. Redžić (309), pa daje za to i pozitivne razloge: »Istoriografija daje politici uvjerenje, snagu, oslonac za njeno djelovanje, za pravljenje istorije. Politika u njoj nalazi smisao za svoju praksu.« Upozorava da »tendencije ideologiziranja cjelokupne duhovne djelatnosti«, odnosno, u historiografiji, »pojave nekritičkog odnosa prema politici kao predmetu istraživanja« znače da je došlo do odnosa koji »predstavlja opasnost kako za socijalističku sadržinu politike, tako, istovremeno, i za naučnu vrijednost historiografije«. Iako te i druge misli imaju opće značenje, autor ih primjenjuje i na problem sinteze povijesti radničkog pokreta, odnosno povijesti XX st. smatrajući da diskusije o »državnoj« ili »republičkim« sintezama predstavljaju svojevrsan etatizam u historiografiji. — Ovdje bih ponovo naglasio, što autor izriječno ne čini, da je izvor tako postavljenog problema, uz ostalo, i u odvojenom gledanju suvremene povijesti i prethodne povijesti. Umjesto toga treba gledati suvremenu povijest kao dio nacionalne povijesti, a nacionalnu povijest promatrati sa svim međudnosima koji na nju djeluju.

E. Redžić je, može se zaključiti, u prikazanoj knjizi dao više korisnih priloga povijesti međunarodnoga radničkog pokreta, posebno u odnosu prema našim narodima (osobito u kritičkom preocjenjivanju Marxovog i Engelsovog gledišta o našim narodima), nacionalnoj povijesti (posebno u razmatranju postanka Muslimana i Bosne i Hercegovine kao suvremene višenacionalne zajednice), metodološkim pitanjima znanosti o novijoj nacionalnoj povijesti, te obaviještenosti o međunarodnoj suradnji historičara novije povijesti.

Vlado Oštrić